

Res en excés

Encara parlem grec

Toni Batllori, Pere Led i Toni Merigó

Calligraf

Res en excés.
Encara parlem grec

Toni Batllori, Pere Led i Toni Merigó

Res en excés.**Encara parlem grec**

Toni Batllori, Pere Led i Toni Merigó

Edicions Callígraf

Figueres, 2024

Primera edició – abril de 2024

Publicació

Edicions Callígraf, SL

Monturiol, 2, Ir Ia

17600 Figueres

Tel. (0034) 615 261 764

www.edicionscalligraf.com

info@edicionscalligraf.com

Disseny i maquetació

Plàcid Busquets

Impressió

DC Plus, Serveis Editorials

ISBN

978-84-128299-2-1

Dipòsit legal

GI 324-2024

© del text

Antoni Merigó Catot

Pere Led Capaz

© de les il·lustracions

Hereus de Toni Batllori Presas

© del pròleg

Magí Camps i Martín

© d'aquesta edició

Edicions Callígraf, SL

Queda rigorosament prohibida, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció parcial o total d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic. Les infraccions d'aquests drets es troben sotmeses a les sancions establertes a les lleis.

Els grecs som nosaltres
MARTIN HEIDEGGER

Taula

Pròleg de Magí Camps

A Grècia l'hi devem tot 9

Presentació de Pere Led

Pánta Elláda! Grècia sempre! 15

Una jornada amb els aforismes grecs

Manual d'autoajuda segons en Toni Batllori 23

Res en excés. Encara parlem grec

El criteri de tria 31

afrodisíac	38	cosmos	72
alfabet	40	cristià	74
amfitrió	42	crònica	76
àngel	44	democràcia	80
antropomorf	46	diagnòstic	83
apol·lini	48	diàleg	84
ateneu	50	dionisiac	86
ateu	52	econòmic	90
autonomia	53	empori	93
base	54	energia	94
bisbe	56	entusiasme	96
calligrafia	58	època	97
callar	60	eròtic	98
cambra	62	escena	IOI
caràcter	62	escola	IO2
carisma	64	església	IO4
carta	66	eureka	IO6
catarsi	68	europèu	IO8
centre	68	fenomen	III
cinisme	70	filia	II2

filosofia	116	pedra	170
físic	118	pena	172
gegant	120	període	174
geografia	122	persona	176
ginecòleg	123	plaça	178
girar	126	pràctica	179
herculi	128	poeta	180
hermètic	130	polèmic	182
harmonia	133	polític	184
història	134	problema	186
idea	136	psicològic	186
lacònic	139	químic	190
lesbiana	140	símbol	192
mania	145	sindicat	194
màquina	146	sistema	196
mètode	148	taquicàrdia	199
metre	149	teatre	200
música	152	tema	202
oli	156	teoria	203
olímpic	157	tifó	204
organització	158	tipus	206
orgia	160	titànic	208
pànic	162	to	210
panorama	165	vikipèdia	213
paradoxa	166	zona	214
El grec al carrer			217
Epíleg de Pere Led			
Mai oblidarem Mesolòngion!			235
Bibliografia			239
Agraïments			245

Pròleg

A Grècia l'hi devem tot

La Unió Europea, tot i que va néixer amb uns ideals de cooperació i germanor entre els països del Vell Continent, els ha anat modificant i substituint a discreció i conveniència del poder, seguint la filosofia de Groucho Marx, no pas la dels sofistes. Per això, quan fa un decenni Grècia va fer fallida, la resta de països europeus van passar olímpicament dels grecs i van mirar només per la seva butxaca. Fins i tot es van inventar una paraula, Grexit, per anar-se fent a la idea que potser el país hel·lènic, un dels fonaments de la vella Europa, hauria de sortir de la Unió Europea.

Però Jean-Luc Godard va contraatacar: «A Grècia l'hi devem tot». Era l'any 2010 i, amb el vell país mediterrani cada vegada més colgat per un deute impagable, el cineasta considerava que els grecs no devien res a ningú, perquè la cultura que havien forjat i que ens havien llegat no tenia preu. Si tots els països que s'han beneficiat al llarg dels segles del seu llegat l'haguessin de pagar amb diners, tindrien un deute impagable, i Grècia, superàvit. Són els béns immaterials, que fan de tan mal calcular. En tot aquest desori, Godard es va erigir en corifeu. I el cor repeteix: «A Grècia l'hi devem tot».

La seva cultura és el que ens va acabar de fer persones (paraula que prové de les màscares que duïen els personatges al teatre). Una cultura marcada pel pensament, la filosofia, la literatura, amb els poemes homèrics i les tragèdies... Godard es referia també a la política, la *res publica*, la democràcia. I també la ciència: les matemàtiques, la física, la biologia... I l'esport.

Esclar que els grecs antics que avui llegim i estudiem, els que van posar els fonaments de la civilització occidental, eren uns masclistes,

uns elitistes i uns xenòfobs. Plató deia: «Dono les gràcies per haver nascut lliure i no esclau, grec i no estranger, home i no dona, però sobretot per haver-me permès néixer en el segle de Sòcrates». És curiós perquè, tot i que han passat molts segles, els pecats de l'Antiguitat sacsegen, encara avui, les nostres societats capitalistes, cada cop més qüestionades.

Justament la citació platònica permet a Maria Mercè Marçal reformular aquests posicionaments en la seva divisa: «Al'atzar agraeixo tres dons: haver nascut dona, / de classe baixa i nació oprimida. / I el tèrbol atzur de ser tres voltes rebel». Què hauríem estat sense el que ens van llegar els grecs? Com hauria bastit Roma el seu imperi si abans Aristòtil i els seus deixebles, els peripatètics, no haguessin dialogat mentre passejaven?

La llengua grega va ser la primera *lingua franca*, la llengua amb què es comunicaven uns països amb els altres abans de Crist. Els llibres del Nou Testament ja van ser escrits en la llengua que Sòcrates parlava, però que no escrivia. Al segon capítol dels Fets dels Apòstols, quan baixa l'Esperit Sant, llegim: «Quan va arribar la diada de Pentecosta es trobaven units tots junts. De sobte, com si es girés una ventada impetuosa, se sentí del cel una remor que omplí tota la casa on es trobaven asseguts. Llavors se'ls van aparèixer unes llengües com de foc, que es distribuïen i es posaven sobre cada un d'ells. Tots van quedar plens de l'Esperit Sant i començaren a parlar en diverses llengües, tal com l'Esperit els concedia d'expressar-se». És sant Pau qui predica a Corint i a Efes, i l'entenen. Ves que no l'entenguessin perquè parlava grec, la *lingua franca*, la koiné.

L'antiga llengua grega s'ensenyava al batxillerat dels anys seixanta. Quan va arribar el BUP, va passar a ser assignatura optativa. I avui sobreviu com pot en uns plans d'estudis constantment revisats. Malament rai si, com a societat, no sabem modernitzar-nos alhora que mantenim els béns clàssics més preuats. El que és clar és que caldria continuar

ensenyant el grec a les nostres aules, com a assignatura troncal, encara que només fos per l'etimologia.

Els estudiants del present seran la nostra metgessa, el nostre arquitecte, la nostra enginyera i el nostre advocat del futur. I faran anar les paraules gregues incrustades en la seva terminologia com qui xiula una cançó de moda. No trobeu que és fonamental que coneguim com a mínim totes les paraules que formen part dels noms científics passats i presents que continuem fent servir? D'acord que avui la *lingua franca* ja no és el grec, ni tampoc el llatí; avui és l'anglès. Però els noms científics continuen bevent de les formes gregues i llatines. En anglès potser és molt modern parlar d'*e-mail*, *instagramers* i *influencers*. Però la ciència i el pensament seriosos continuen parlant grec. Potser Grècia es va salvar del Grexit perquè l'havien batejat amb aquest híbrid empeltat d'anglès.

Em diu Pere Led que els grecs també van inventar els tuits, si entenem per tuits aquestes frases que en poques paraules condensen un pensament. Led esmenta l'historiador Tucídides, que considerava aquestes frases concises i de contingut humanista «una adquisició per sempre». Al frontispici del temple d'Apol·lo a Delfos s'hi llegia «Coneix-te a tu mateix». N'hi ha més, molts més, que continuem fent servir avui com a veritats absolutes, que ens ajuden a recórrer el camí no sempre pla de la vida. Els diem en la nostra llengua, pensant potser que són coses dels nostres avis, i resulta que ens n'hem d'anar més lluny, molt més lluny, com Odisseu en el seu viatge a Ítaca, per trobar-hi les arrels.

El cas és que continuem parlant grec gairebé sense adonar-nos-en. A més d'uns quants aforismes, el lector que camini per aquestes pàgines trobarà, degudament explicades i documentades per Toni Merigó i il·lustrades amb la fina ironia de Toni Batllori, gairebé un centenar de paraules que són gregues en estat pur.

I el cor repeteix: «A Grècia l'hi devem tot».

MAGÍ CAMPS

Presentació

Pánta Elláda! Grècia sempre!

*Graecia capta ferocem victorem cepit et artes
intulit in agresti Latio*

(La Grècia vençuda va conquerir
el ferotge vencedor, introduint les arts a l'agrest Laci).

Horaci (*Epístola II*, I,156).

Aquesta famosa frase del poeta llatí Horaci és el millor elogi que s'ha fet de l'impagable llegat de Grècia –aquest país avui petit i encara amb grans problemes econòmics– que ha enlluernat el món occidental amb els més alts representants de l'art i la ciència durant més de mil anys (des de Hesíode i Homer fins al període hel·lenístic amb Alexandre i el neoplatonisme).

El conegut periodista i escriptor italià Indro Montanelli ho ha volgut reflectir amb la contraposició del títol dels seus dos llibres *Història de Roma* i *Història dels grecs*. El segon, en plural, evoca l'aportació cabdal de més de 25.000 noms propis de persones reals i extraordinàries en tots els camps del saber que han conformat el lluminós humanisme grec, enfront del també admirable llegat del dret, les institucions i les grans obres arquitectòniques de l'imperi romà.

La primera idea d'aquest llibre va sorgir fa molts anys arran de la visita a Barcelona a principis del noranta de la famosa actriu de teatre, cinema i activista política Melina Mercouri, quan ja era ministra de Cultura del seu país, després del cop d'Estat dels coronels (1967-1974), que li havien negat la ciutadania grega i les propietats i als quals es va enfrontar amb la seva vehemència habitual: «Jo vaig néixer grega i moriré grega. Stylianos Pattakos [que havia estat ministre de l'Interior] va

néixer feixista i morirà feixista». Però les paraules que encara li recordo, després de tant temps, van ser per a mi tot un descobriment: «Vosaltres seguïu parlant grec quan dieu estadi, marató, metro, semàfor, política i diàleg...». En aquell temps jo iniciava la carrera docent a batxillerat com a catedràtic de Filosofia i vaig veure clar que un llibre de divulgació sobre el fascinant món grec podria ser una eina pedagògica molt útil per transmetre la riquesa humana del món clàssic. Aquesta idea ha seguit viva en mi fins al dia d'avui.

Molts anys més tard, la diada de Sant Jordi d'abril del 2013, amb dos companys extraordinaris, Josep Manuel Udina i Toni Batllori, vam publicar a Libros de Vanguardia *Hic et nunc. Aquí i ara... encara parlem llatí*, que va tenir una gran acollida.

Enguany, amb la mateixa intenció pedagògica, l'admiració i l'agraïment pel missatge de la combativa Melina Mercouri i el seu gran país, i amb l'imprescindible i valuosa incorporació de l'amic Toni Merigó, ens hem animat a presentar aquest nou llibre.

La primera llengua franca del món occidental

El grec –en concret la seva versió popular anomenada koiné (de *koinós, koiné, koinón*, que vol dir comú)– va ser la primera llengua parlada simultàniament en molts països d'Occident, com més tard va passar amb el llatí gràcies a l'expansió de l'imperi romà i com en l'actualitat passa amb la llengua anglesa.

El grec pertany a la família de llengües indoeuropees que al llarg dels anys es va anar concretant en molt variades formes dialectals, que tanmateix podien entendre's entre elles. Simplificant molt podem afirmar que els dialectes que es van anar imposant són des d'Homer (segle VIII aC) fins a l'Atenes de Pèricles (segle V aC) el jònic i l'àtic. Ciceró i els romans cultes parlaven aquest grec clàssic que es converteix en una llengua de civilització i poc a poc constituirà la llengua comú (koiné) a tota Grècia a partir del segle II aC i durant tot l'hellenisme.

Amb l'arribada del cristianisme tot el Nou Testament s'escriu en aquest grec comú que és el que parla i amb el qual escriu les seves cartes Pau de Tars, tot i que es declari ciutadà romà quan li cal defensar els seus drets com a tal... Finalment els primers concilis i els Pares de l'Església oriental cristiana continuaran enriquint la literatura grega abans del començament de l'edat mitjana.

El grec, una llengua filosòfica

Generalment es reconeix que Grècia no significa únicament el començament de la filosofia sinó també de la ciència, donat que ambdues comparteixen la capacitat d'admiració, de curiositat i d'observació per fer-se incansablement preguntes sobre les persones i la natura. Podríem enumerar una llarguíssima llista de grans pensadors grecs clàssics en tots els camps del saber filosòfic i científic per confirmar-ho.

He sentit de vegades afirmar a companys docents amb força coneixement de causa que el grec i també l'alemany són dues llengües especialment aptes per a la filosofia. En el cas que ens ocupa dels grecs només voldria suggerir alguns elements que han pogut facilitar aquesta llengua tant admirada per la seva precisió, flexibilitat i harmonia:

Tres declinacions amb cinc casos (l'ablatiu llatí queda integrat en el datiu instrumental); tres veus verbals (activa, mitja i pasiva per comptes de les dues habituals); el mode optatiu, el temps aorist i el nombre dual com a novetats; els famosos verbs polirrizes (de diverses arrels) difícils d'aprendre però d'una riquesa i flexibilitat extraordinàries; divuit preposicions (originàriament adverbis) que es converteixen de fet en trenta-quatre segons els casos de declinació que acompanyin (genitiu, datiu o acusatiu) i finalment, els prefixos inseparables com ara els privatius (*a* o *an*, el més conegut, per exemple *ateu*, sense Déu; que equival a l'*in* llatí, per exemple *inconsciència*, sense consciència) i altres molt utilitzats com *eu* (bo, bé: *eureka*, *eufòria*, *eucaristia*) i *dys* (malament, com *distopia*).

Els primers tuits del món occidental

També pertanyen a la Grècia clàssica les troballes que en paraules de l'historiador Tucídides seran «una adquisició per sempre» (*ktéma eis aei*) i que avui els mitjans de comunicació anomenen tuits o piulades.

Em refereixo als aforismes. Només n'enumeraré quatre que em semblen modèlics per la concisió i contingut humanista. Els dos primers són al frontispici d'un lloc emblemàtic pel poble grec, el temple d'Apol·lo a Delfos: «coneix-te a tu mateix» (*gnóthi seautón*) i «res en excés» (*medén ágan*). Els altres diuen així: «la veritat (és) amagada al fons del pou» (*en bythói gár e alétheia*) i «les coses belles (són) difícils» (*khalepá ta kalá*).

No es pot enviar un missatge important amb més brevetat i contundència (com veieu en tres d'ells el verb ni s'escriu perquè queda sobreentès).

Les grans mancances

Per més que parlem amb admiració del miracle cultural que va representar el món grec, no podem deixar de denunciar en el seu llegat com a mínim tres grans forats negres des de la sensibilitat contemporània: la negació d'una consideració digna de la dona, l'orgull classista de l'aristocràcia enfront del poble senzill i en especial el menyspreu envers els esclaus i els estrangers.

Pel que fa al primer només cal mencionar els escassos noms de dones del món grec que ens han arribat: entre elles Frine de Tebes immortalitzada per Praxíteles, la segona dona de Pèricles Aspàsia de Milet, la cèlebre poetessa Safo de Lesbos i la gran científica d'Alexandria Hipàcia, entre d'altres. Dones que de ben segur van ser doblement excepcionals pel fet de haver destacat en una societat tan masculista.

Pel que fa a les altres dues injustícies, la desigualtat de classes i la

falta de respecte envers els esclaus i els estrangers, les concretaré en tres importants citacions que les exemplifiquen:

«Jo no sóc un atenès ni un grec, sinó un ciutadà del món» (Diògenes de Sínope, 413-327 a.C.).

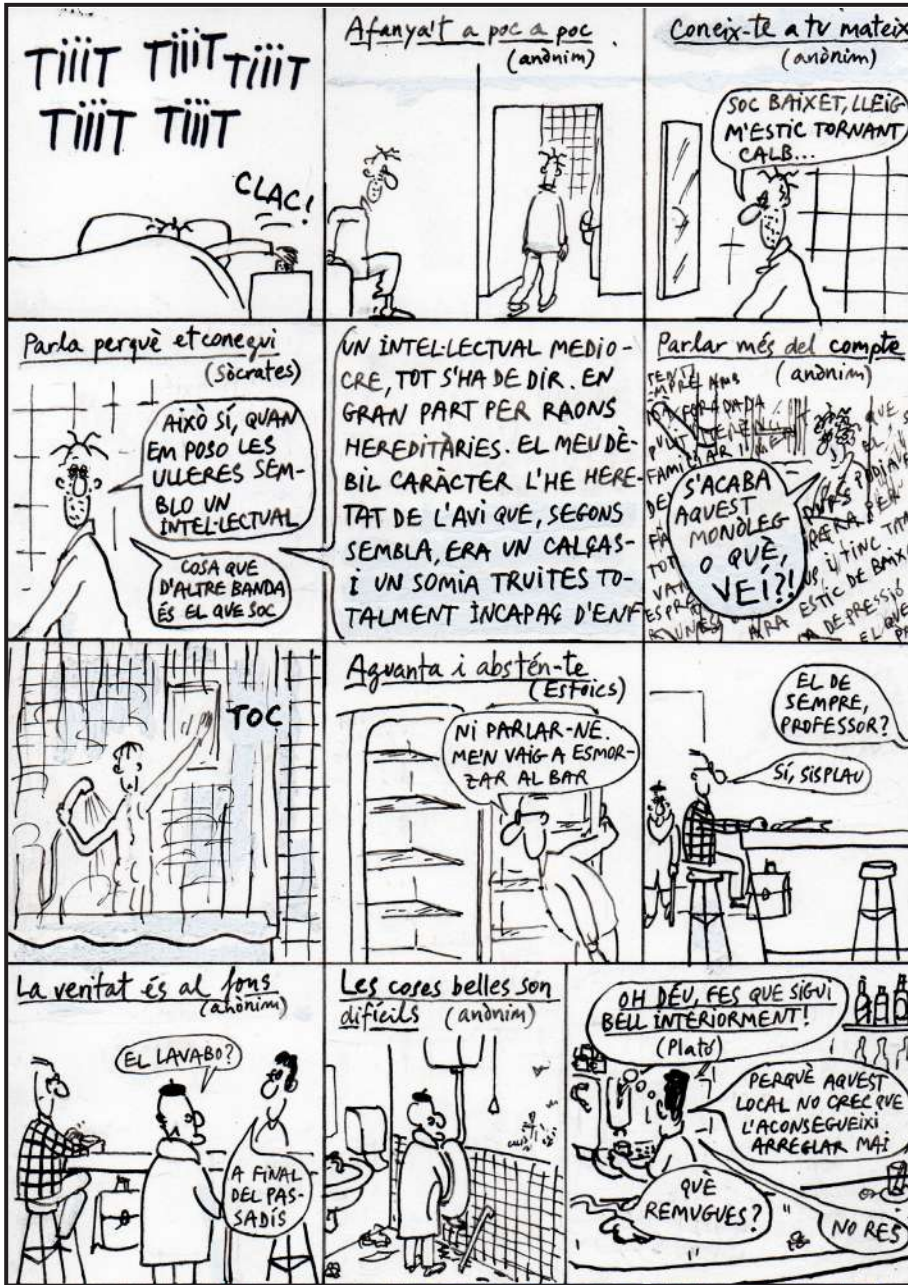
«Dono gràcies als déus per haver nascut lliure i no esclau, grec i no estranger, home i no dona, però sobretot per haver-me permès néixer en el segle de Sòcrates» (Plató, 427-347 aC).

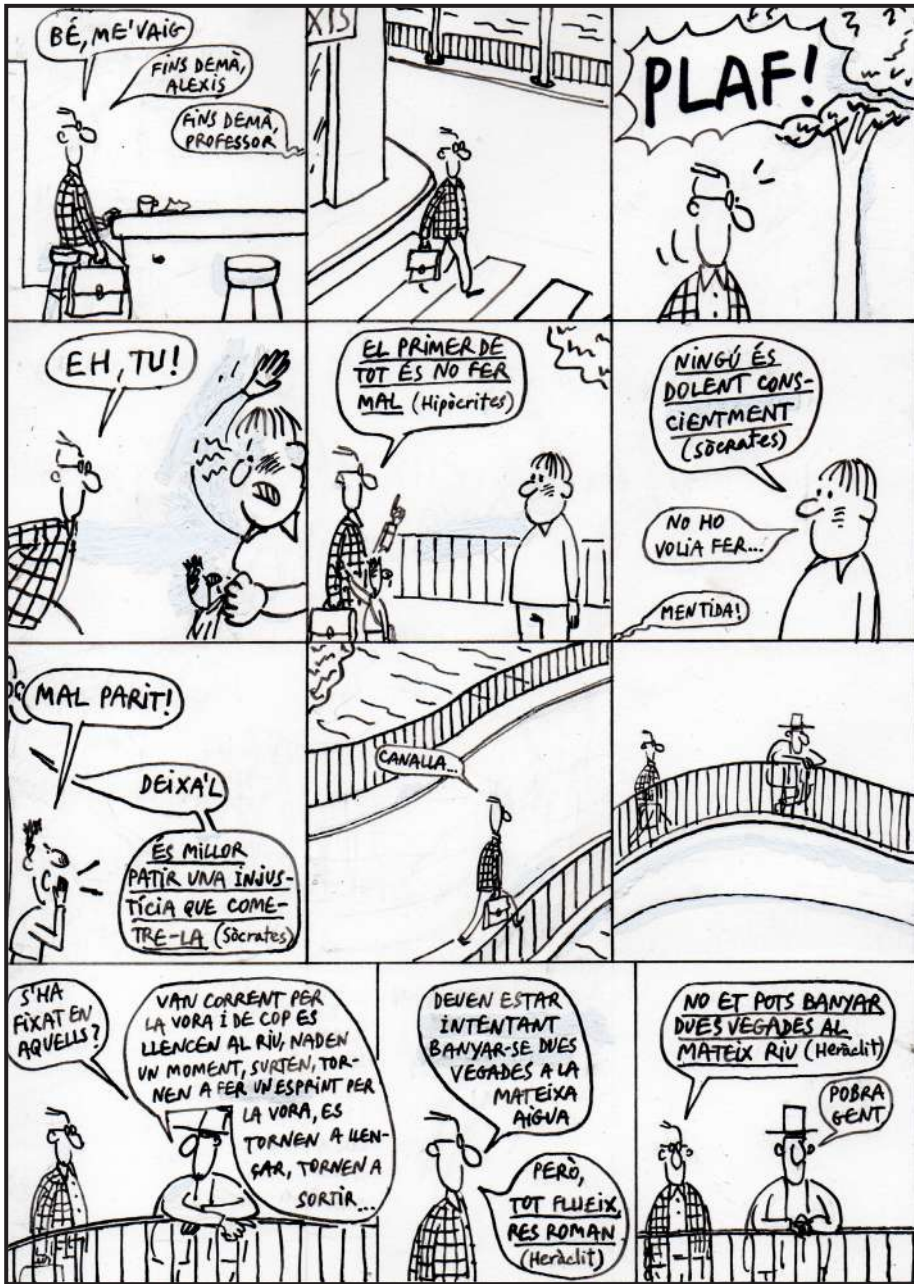
«Tots, efectivament, sou fills de Déu per la fe en el Crist Jesús... no hi ha ni jueu ni grec, no hi ha esclau ni lliure, no hi ha home ni dona: sou un de sol en el Crist Jesús» (Pau de Tars, 7-10 dC - 64-67 dC). Gàlates 3,26-28.

PERE LED

Una jornada amb els aforismes grecs

Manual d'autoajuda
segons en Toni Batllori

El criteri de tria

Avui dia *encara parlem grec*, però d'una manera diferent a com *encara parlem llatí*. En primer lloc, perquè parlem més llatí que grec. De fet, el llatí vulgar i el llatí clàssic són la primera i segona aportació al lèxic de la llengua catalana. A més a més, encara usem paraules, locucions i frases en llatí *sense traduir*, per dir-ho així (bis, de facto, carpe diem, per posar un exemple de cada tipus), un fet que va ser posat de relleu en el llibre *Hic et Nunc. Aquí i ara... encara parlem llatí*.

El grec, per la seva banda, constitueix la tercera aportació al lèxic català, però les paraules que se'n deriven solen estar totalment catalanitzades, havent passat la majoria prèviament pel llatí, i solen diferir força de les originals. De locucions, cap; i de frases, només dues es poden sentir encara en una tertúlia de ràdio: *heúreka* (que pronunciem eureka i que vol dir «ho he trobat» —recordem que un sol verb ja constitueix una frase—) i *pánta rei* («tot flueix» —el famós aforisme d'Heràclit—), si no comptem, esclar, les que traduïdes se citen sovint: «Només sé que no sé res», «L'home és la mesura de totes les coses», etcètera.

De paraules derivades del grec, n'hi ha milers. Quines triariem per incloure en aquest llibre? Se'ns va acudir recórrer al *Diccionari de freqüències* de l'Institut d'Estudis Catalans (tres volums), que estableix un rànquing des de la paraula més usada del català (l'article *el*) fins la menys usada (*zuau*, «antic soldat algerí d'infanteria al servei de França»). Aquest diccionari es basa en un corpus fix en què s'han inclòs textos de tota mena (científics, literaris, de dret, periodístics...), que permet establir quantes vegades hi apareix cada paraula, a la qual se li assigna una freqüència d'ús que permet destriar-les o comparar-les.

És una eina per a lingüistes, de múltiples usos per a la investigació i el treball filològic (per exemple, per fer un diccionari amb un mínim de paraules, on figurarien les més freqüents).

Partint d'aquest diccionari, doncs, podríem desbrossar les paraules més usades en català d'origen grec. Si més no era un criteri, una mica en brut, sense entrar en el fet que, per exemple, *polític* apareix com a número set i *política* com a número vint-i-tres, quan de fet deriven de la mateixa arrel.

Aquest criteri no solament ens aportava una certa, per bé que primària, objectivitat en la tria sinó que mostrava com el grec estava ficat fins al moll dels ossos de la contemporaneïtat, encara que no en fòssim conscients. Millor aquest enfoc, dirigit cap a l'ús, que no pas el de centrar-nos en l'extraordinari enfilall de neologismes que s'han creat al llarg dels segles i es continuen creant a partir del grec, moltes d'un ús poc freqüent.

La llista d'aquestes paraules més usades forma aquest rànquing de cinquanta, que són tractades per ordre alfabètic en les pàgines següents:

- I. persona
2. idea
3. església
4. història
5. problema
6. sistema
7. polític
8. època
9. caràcter
10. tipus
- II. metre
12. escola
13. pedra

14. base
15. econòmic
16. centre
17. pena
18. plaça
19. escena
20. poeta
21. carta
22. cambra
23. període
24. teatre
25. girar
26. tema
27. històric (tractada a la 4)
28. música
29. zona
30. callar
31. poesia
32. política (tractada a la 7)
33. fenomen
34. organització
35. cristià
36. teoria
37. to
38. personal (tractada a la 1)
39. màquina
40. pràctica
41. filosofia
42. personatge (tractada a la 1)
43. oli
44. energia
45. central

- 46. característica (tractada a la 9)
- 47. mètode
- 48. àngel
- 49. físic
- 50. bisbe

A partir d'aquí vam començar a treballar buscant l'origen de cada un dels termes i destriant en quines frases famoses originals gregues apareixien els avantpassats d'aquests termes que nosaltres usem cada dia sense ser-ne conscients. De mica en mica ens vam entusiasmar amb aquesta mena de maletes viatgeres que recorrien èpoques i geografies i que ens en feien arribar retalls ben nítids del passat.

D'altra banda, els mateixos camps principals d'on provenien aquestes paraules més usades també desvelaven una certa jerarquització, perquè moltes d'elles provenien de disciplines essencials de la cultura grega clàssica, en especial el teatre, la filosofia, les matemàtiques i l'astronomia, l'ensenyament de les quals a Occident ha estat vinculat al llegat grec durant segles.

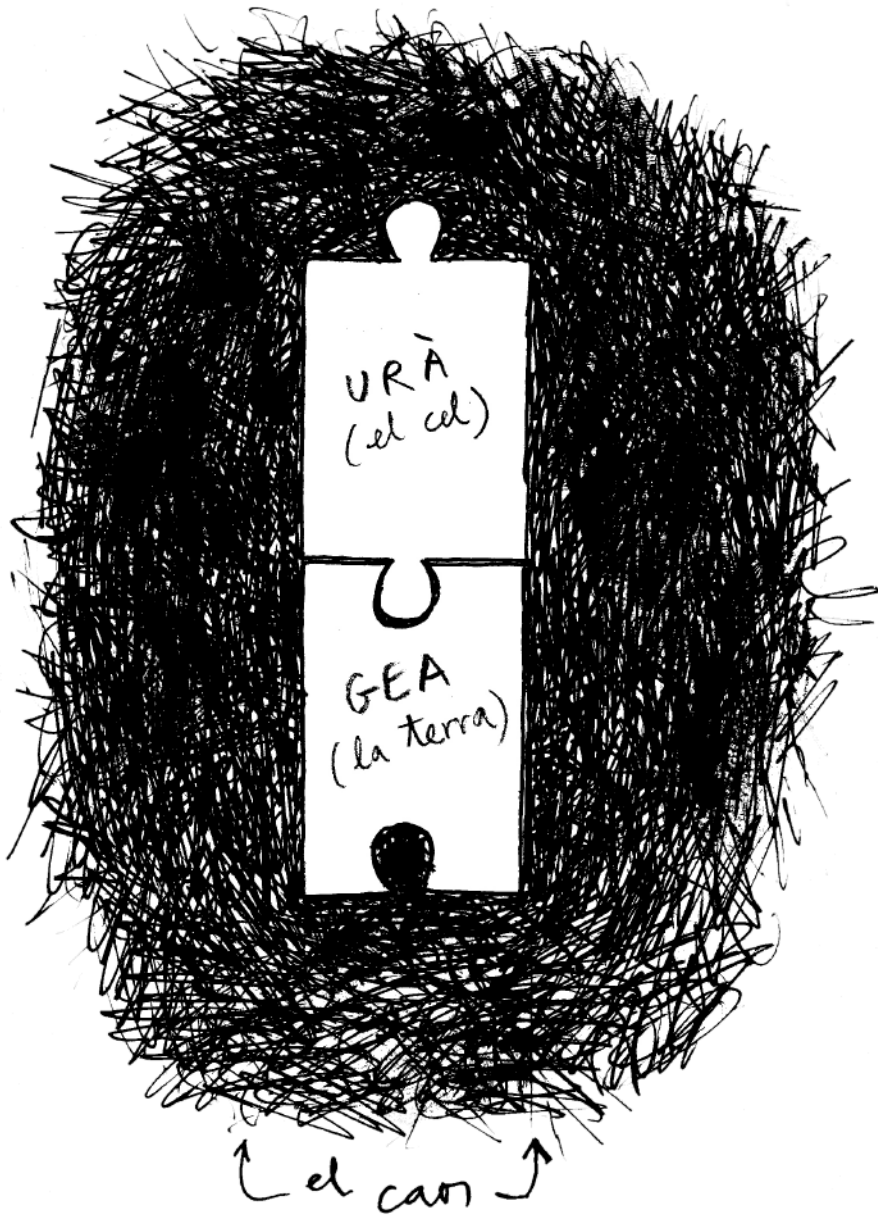
Un cop establert aquest primer criteri, vam considerar que molts aspectes importants en quedaven fora. Calia afegir altres paraules que van ser clau de la cultura grega antiga, independentment de si figuren o no en el rànquing. Calia parlar del *lógos*, del *démos*, de la *sophía*... Per ser coherent amb el criteri anterior, triaríem la paraula més usada de la família de derivats, en aquests casos respectivament: *diàleg*, *democràcia*, *filosofia*... Aquí ens va ser útil el llibre de Víctor Fontoynt (*Vocabulario griego: comentado y basado en textos*), que sistematitza els conceptes claus del món grec clàssic.

També hem inclòs algunes que provenen de la mitologia i la literatura que, a banda d'amagar històries divertides, són un mirall de la manera de viure i d'entendre el món de l'antiguitat. Ens referim a *amfitrió*, *dionisiac*, *afrodisiac*, *pànic*, *ateneu*....

Tot plegat, doncs, gairebé un centenar de paraules que serveixen

per fer palesa la riquesa d'un vincle que perdura i que ha interessat a una generació rere una altra. Esperem fer-vos arribar aquesta guspira que salta de segle en segle per tornar a atiar un foc que no s'apaga mai.

TONI MERIGÓ

aristocràtica, era especialment visible a Esparta, on l'aprenentatge de les lletres havia de limitar-se a allò estrictament necessari.

amfitrió

D'*Amphitrýon* (Ἀμφιτρυών: príncep de Tebes en un relat mitològic). La paraula ens arriba del francès, a partir d'una frase de Molière: «el veritable Amfitrió és aquell que et convida a dinar a casa seva».

Sense derivats.

El líder del panteó grec, Zeus, no ha deixat descendència lingüística directe, tot i que el *Deus* llatí que deriva en el nostre Déu podria provenir-ne o si més no compartir una arrel indoeuropea prèvia. D'indirecta, en canvi, tenim un bon exemple amb amfitrió. De fet, quan ens toca ser-ho en un sopar o una festa a casa nostra, poc sospitem la increïble història que invoquem amb aquesta paraula.

Amfitrió era un príncep de Tebes que es va casar amb Alcmena i que un dia va haver d'abandonar-la per anar a la guerra. Des de l'Olimp Zeus va detectar alhora la bellíssima esposa i l'oportunitat que se li presentava. Ell, que es va significar per aconseguir sempre el que volia en situacions semblants, va usar els seus poders transformistes per presentar-se una nit convertit en Amfitrió. Prèviament havia parlat amb el Sol perquè no sortís en tres dies, de manera que poguessin gaudir d'una llarga nit. Encara no havia sortit el Sol que Zeus marxava, i a la poca estona tornava el veritable Amfitrió, que requeria Alcmena pel mateix propòsit. «Dius que acabes de tornar de la guerra? Ja ho sé, ja m'ho has dit», va replicar Alcmena perplexa, però es va lliurar al veritable marit, encara que amb menys fervor. Setanta dues hores dedicades al sexe van donar com a fruit dos bessons: un Heracles, fill de Zeus, i l'altre Íficles, fill d'Amfitrió.

